

spiritual world of the individual and main characters of the poem (the embodiment of spiritual liberation of the individual) received in critical articles of Soviet literators interpretation that served the aims of the USSR and that help to train the "new" man type – an atheist, that can do any heroic action if the state will need it from a man.

The author determined that further analysis should be prolonged on images of national heroes in Shevchenko's poem "Haydamaky" and their interpretation in Soviet school textbooks.

Key words: *hero, heroism, deed, history of literary education, school textbooks, Ukrainian literature, spiritual world of the individual, literature criticism.*

УДК 37(09):377(477)

І. В. Кравченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку спеціальної освіти в Україні; з'ясовано ставлення суспільства до аномальних дітей в історичному плині; відзначено особливо сприятливі роки для створення диференційованої мережі спеціальних закладів для дітей із різними вадами розвитку й удосконалення навчально-виховної роботи в них; проаналізовано сучасні підходи щодо порушень розвитку і засобів їх психолого-педагогічної корекції у спеціальних закладах освіти. Наголошено, що на сучасному етапі модернізація спеціальної освіти в Україні спрямована на її демократизацію та якісні зміни.

Ключові слова: *навчання, виховання, спеціальні заклади освіти, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія, діти з вадами психофізичного розвитку.*

Постановка проблеми. Становлення й розвиток незалежної Української держави, формування громадянського суспільства передбачають удосконалення вітчизняного освітнього простору. У дослідженнях сучасних учених-дефектологів відзначається тривожна тенденція до зростання чисельності дітей із відхиленнями фізичного та психічного здоров'я, що зумовлюються біологічними, екологічними, соціально-психологічними й іншими чинниками. Тому сьогодні винятково актуальним є забезпечення повноцінного, різнобічного розвитку кожної особистості, зокрема дітей з особливими потребами, що є критерієм розвиненого демократичного суспільства. У Законі України «Про освіту» зазначається: «Метою освіти є всебічний розвиток дитини як особистості і найвищої цінності суспільства, розвиток талантів, здібностей, нахилів дитини в їх повному обсязі, виховання високих моральних якостей, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу» [5, 577]. Саме на це спрямована діяльність спеціальних навчально-виховних закладів, що мають на меті виховання, лікування та корекцію стану дітей із вадами психофізичного розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. Історико-педагогічні аспекти розвитку спеціальної освіти давно привертають увагу вітчизняних учених-дефектологів і педагогів. Вони вивчали становлення і розвиток окремих напрямів корекційної освіти дітей дошкільного та шкільного віку з різними психофізичними порушеннями. Водночас аналізувалась історія формування наукових поглядів на певні порушення розвитку й засоби їх психолого-педагогічної корекції в спеціальних закладах освіти. Успішне розв'язання актуальних завдань у галузі корекційної педагогіки та психології передбачає глибоке вивчення і творче використання прогресивної психолого-педагогічної спадщини минулого, у тому числі й досвіду роботи спеціальних закладів освіти.

Провідні тенденції розвитку спеціальних навчально-виховних закладів для глухих дітей висвітлено у працях А. Володимирського, В. Гіляровського, В. Засенка, М. Земцової, С. Зикова, О. Мещерякова, І. Соколянського, О. Таранченко, Л. Фомічової, М. Шеремет, М. Ярмаченка та ін. Історія спеціального навчання розумово відсталих дітей в Україні була об'єктом дослідження В. Бондаря, В. Золотоверх, Л. Одинченко В. Синьова та ін. Дослідженнями історико-педагогічних аспектів становлення спеціальних закладів для осіб із мовленнєвими вадами займалися Т. Власова, С. Конопляста, В. Кондратенко, Р. Левіна, М. Шеремет та ін. Аналіз фахових досліджень засвідчує, що більшість цих розвідок має вузькоспеціалізований характер і не розглядає спеціальну освіту як систему.

Мета статті – здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку системи спеціальної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Діти з аномаліями розвитку з давніх часів привертати увагу представників різних галузей знань – лікарів, педагогів, юристів, філософів. Особливості аномальної дитини, що позначаються на процесі її становлення як особистості, були об'єктом вивчення ще на ранніх етапах суспільного розвитку та знайшли відображення в різних законодавчих актах.

На початку існування рабовласницького ладу діти з вираженими фізичними вадами підлягали знищенню, проте сліпим і глухонімым, які належали до класу рабовласників, почали надавати окремі права (зокрема, щодо успадкування майна). Але в цілому людям із різними аномаліями не дозволялося брати участь у суспільному житті, оскільки брак знань про можливості розвитку аномальних дітей перешкоджав їх навчанню і вихованню [3].

У добу Середньовіччя аномальні особи перебували в повній ізоляції, не маючи жодних прав, вони піддавалися тортурам інквізиції та зазнавали приниження. Становище аномальних дітей було тоді вкрай важким. Історики-дефектологи зазначають, що в той час ставлення суспільства до аномальних людей у Київській Русі принципово відрізнялося від ситуації в країнах Західної Європи. Їм надавалася посильна допомога, було організовано громадське

піклування про аномальних («убогих») дітей на засадах милосердя [6]. При монастирях і церквах існували спеціальні будинки піклування для сліпих, глухих та інших калік. Так, у XI ст. при Києво-Печерській лаврі було створено будинок для аномальних дітей, у якому вони отримували елементарне виховання і підготовку до посильної праці.

Ці традиції було продовжено в подальші історичні періоди. Так, у XIX ст. при богадільнях Києва, Умані, Бердичева, Черкас іноді створювалися дитячі відділення для сиріт і калік, які, однак, не поділялися на окремі групи. У 1840 р. у Києві на базі Кирилівської богадільні було відкрито спеціальне відділення для неповнолітніх – сирітський будинок, у якому перебувало 46 сліпих дітей віком від 7 до 12 років. Спеціальні заняття з дітьми не проводили, за винятком епізодичного навчання співам. Загалом, умови життя в сирітському будинку були важкими.

У добу Відродження завдяки утвердженню гуманістичних ідеалів ставлення суспільства до аномальних дітей поступово змінюється: скасовується їх ізоляція від громади, поширюється приватна ініціатива прогресивних лікарів і педагогів, спрямована на виховання, навчання і підготовку таких дітей до праці [3].

Розвиток філософських, медичних і педагогічних знань сприяв усвідомленню особливостей аномальних дітей, утвердженню думки про можливість і необхідність їх навчання. У зв'язку з цим важливу роль відіграли праці таких мислителів, як Дж. Кардано, Е. Б. де Кондільяк, Д. Дідро, Я. Коменський, М. Радищев. Попри це держава не піклувалася про аномальних дітей, законодавчо обмежуючи їх громадські права (як і раніше, визнавалося лише право на успадкування майна). Становлення і розвиток системи спеціального навчання дітей із психофізичними вадами припадає на початок XIX ст. як в Україні, так і в Росії [9].

На початку XIX ст. почали з'являтися спеціальні навчально-виховні заклади для сліпих і глухонімих, а пізніше – і для розумово відсталих дітей. Спочатку вони створювалися при лікарнях з ініціативи лікарів і поступово набували педагогічного спрямування. До нашого часу дійшли відомості про організацію Київського училища для сліпих, що було створене в 1884 році. Воно мало три відділення: для хлопчиків, дівчаток і для малолітніх дітей обох статей. Особлива увага приділялася розвитку в дітей тактильних відчуттів, організації рухливих ігор, навчанню співам і музиці, релігійному вихованню. Старших дітей навчали різним ремеслам – плетінню кошиків, килимків, виготовленню щіток, а дівчаток, крім того, рукоділлю [3]. У 1906 р. при училищі відкрився пансіонат для сліпих випускників, які не мали житла.

Загалом, до 1917 р. становище аномальних дітей в Україні було вкрай незадовільним. Організованим навчанням і вихованням абсолютна більшість із них охоплена не була. Для розумово відсталих дітей існувало лише кілька притулків і приватних допоміжних шкіл. Водночас у

періодичних виданнях з'являлися публікації А. Володимирського, В. Короленка, І. Соколянського, О. Щербини та ін., у яких висвітлювалися питання про спеціальне виховання аномальних дітей. Мали місце і практичні кроки в цьому напрямі. Прикладами можуть бути лікарсько-педагогічний інститут сестер Сікорських у Києві та інші заклади, де було зроблено спробу поєднати лікувальні та педагогічні засоби в роботі з нервовохворими й аномальними дітьми.

У дореволюційній Україні логопедичну допомогу вперше почали надавати приватні клініки у процесі виховання та навчання глухонімих, сліпих, розумово відсталих дітей (лікарсько-педагогічний заклад доктора І. Малярєвського (1882), лікарсько-педагогічний інститут доктора І. Сікорського 1905), школа-санаторій для дефективних дітей доктора В. Кащенко (1908)) [4].

Історичні події, які відбулися в Україні після 1917 р., стали на заваді рівномірному поступу справи навчання дітей з особливими потребами. Часовий розрив між початком системного навчання таких дітей і подальшими етапами пояснюється низкою чинників, серед яких чи не найбільш згубними були утиски, репресії, цілеспрямоване постійне придушення, що поширювалися на всі сфери життєдіяльності Української республіки. Проте в цей час розгорнулася творча робота з організації нової системи навчання аномальних дітей; у 1918 р. училища для сліпих було перейменовано на дитячі будинки та школи.

У 1923 р. в Харкові розгорнулася велика науково-дослідна робота в галузі навчання сліпоглухонімих у школі-клініці, створеній за ініціативи відомого тифлопедагога І. Соколянського, що здобула світове визнання і була високо оцінена науковою громадськістю. Ефективність роботи цього закладу було підтверджено успіхами, що їх досягла вихованка школи О. Скороходова [8, 9].

У 1928 р. у школах для сліпих було введено нові програми з урахуванням особливостей вихованців. Ними передбачалося відкриття підготовчих груп для дітей, які не готові до навчання в школі. Почалося створення підручників, зміцнилася навчально-матеріальна база.

У цей час було зроблено важливі кроки на шляху до вирішення кадрової проблеми в галузі спеціальної освіти. Суттєвим внеском у збільшення чисельності майбутніх дефектологів стало відкриття на базі дефектологічного факультету Київського педагогічного інституту заочного відділення (1940) з контингентом 100 осіб (50 сурдопедагогів, 20 тифлопедагогів, 30 олігофренопедагогів) [10]. Важливою формою дефектологічної освіти залишилася курсова підготовка. Для розв'язання кадрової проблеми організовувалися численні курси, на які за розпорядженням НКО УРСР направлялися педагоги з усіх областей республіки.

На початку 1941 р. в УРСР відбулося становлення диференційованої системи спеціальних шкіл для осіб із психофізичними вадами. Навчально-методичне забезпечення цих закладів здійснювали Центральний науково-методичний кабінет спецшкіл і Харківський науково-дослідний інститут дефектології. Специфіка навчально-виховної роботи у спеціальних закладах полягала в тому, що класи комплектувалися меншою кількістю учнів, ширше використовувалося унаочнення, скорочувалася тривалість навчальних занять, вивчення предметів навчального плану поєднувалося з елементарною ремісничою працею. У режимі роботи цих закладів багато часу відводилось екскурсіям, прогулянкам, іграм, спостереженням у природі, розвитку навичок самообслуговування, праці.

У післявоєнні роки в УРСР вже було розроблено теоретичну концепцію розгортання диференційованої системи спеціального виховання і навчання дітей із психофізичними вадами. Відтак склалися сприятливі умови для виокремлення сурдопедагогіки, тифлопедагогіки, олігофренопедагогіки, а згодом і логопедії, в самостійні науки, що сприяло розробленню теорії та практики навчання й виховання дітей із вадами інтелекту, зору та слуху [8].

До 1955 р. науково-пошукова робота з проблем навчання, виховання й розвитку різних категорій осіб з аномаліями розвитку здійснювалася в науково-дослідному Інституті дефектології УРСР (директор М. Грищенко). Учений досліджував широке коло питань, пов'язаних з організацією навчальної роботи у школах, розробкою її змісту й методів, підготовкою дефектологів, вивченням і впровадженням передового досвіду вчителів.

Початок 60-х рр. виявився особливо сприятливим для організації дошкільного виховання та створення диференційованої мережі спеціальних закладів для дітей із різними вадами розвитку й удосконалення навчально-виховної роботи в них [1].

Як зазначає Г. Гончаренко [2], протягом 1964–1965 н. р. Міністерство народної освіти УРСР здійснило перевірку стану навчально-виховної та професійно-трудової підготовки учнів з обмеженими можливостями в спеціальних школах-інтернатах. У результаті було відзначено, що останнім часом у республіці вона покращилася. Тривала робота з виявлення дітей із вадами розвитку, зміцнення матеріальної бази шкіл-інтернатів і вдосконалення корекційно-лікувальних заходів. До кінця 1965 р. кількість спеціальних шкіл-інтернатів збільшилася.

Дослідники В. Бондар і В. Золотоверх наголошують, що у 1970-1980-х рр. відбулися суттєві зміни у структурі спеціальних шкіл, у навчально-методичному та нормативному забезпеченні їх діяльності, у змісті навчання й виховання учнів. Спеціальні школи перейшли на нові навчальні плани та програми, що забезпечували більш тісний зв'язок із життям за рахунок збільшення обсягу загальноосвітніх і загальнотрудових знань,

набуття практичних умінь і навичок, створення кращих можливостей для підготовки учнів до самостійного життя [1].

З 1966 до 1991 р. в УРСР значно збільшилася кількість спеціальних шкіл-інтернатів для дітей із вадами розвитку. Впродовж 25 років їх кількість зросла на 112 і в 1991 р. становила 399 [7].

Ретроспективний аналіз діяльності спеціальних шкіл дає можливість відстежити, накопичити й узагальнити позитивний досвід (Т. Берник, В. Бондар, Г. Гончаренко, В. Золотоверх, О. Таранченко, О. Шевченко та ін.).

На сучасному етапі модернізація освіти в Україні спрямована на її демократизацію та якісні зміни, а це, відповідно, зумовлює необхідність інноваційного розвитку всіх її ланок. Найбільш важливим завданням сьогодення є розбудова ефективної державної системи ранньої комплексної допомоги дітям із відхиленнями в розвитку як у дошкільних, так і в спеціальних шкільних закладах, адже, за сучасними уявленнями, рання корекція відхилень у розвитку в усьому світі є одним із пріоритетних напрямів діяльності спеціальних шкіл.

Висновки. Важливо наголосити на тому, що для спеціальної школи XXI ст. визначальною має бути корекційно-профілактична спрямованість педагогічного процесу, що передбачає коригування й подолання наявних у дитини порушень – рухових, мовленнєвих, інтелектуальних, поведінкових.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України) / В. Бондар, В. Золотоверх // Дефектологія. – 2004. – № 1. – С. 2–10.
2. Гончаренко Г. Соціально-історичний контекст виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні / Г. В. Гончаренко // Науковий вісник Донбасу. – 2012. – № 2. – С. 78–87.
3. Замский Х. С. История олигофренопедагогика / Х. С. Замский. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1980. – 398 с.
4. Золотоверх В. Історичні аспекти розвитку спеціальної освіти в зарубіжній практиці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / В. Золотоверх // Дефектологія. – 2002. – № 2. – С. 50–53.
5. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / уклад.: О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Знання, 2005. – 767 с.
6. Покась В. П. Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку : монографія / В. П. Покась. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 276 с.
7. Покась В. П. Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917–2000 рр.) / В. П. Покась. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 203 с.
8. Таранченко О. М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект) : монографія / О. М. Таранченко. – К. : «ЛІТО», 2007. – 212 с.
9. Таранченко О. М. Спеціальна освіта осіб з порушеннями слуху: періоди розбудови / О. М. Таранченко // Дефектологія. – 2012. – № 1. – С. 2–5.

10. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918–1941 рр.) : дис. ... канд. пед. наук / О. Е. Шевченко. – К. 2004. – 252 с.

РЕЗЮМЕ

Кравченко И. В. Историко-педагогические аспекты развития специального образования в Украине.

В статье осуществлен историко-педагогический анализ становления и развития специального образования в Украине; выяснено отношение общества к аномальным детям в историческом аспекте; отмечены особо благоприятные годы для создания дифференцированной сети специальных учреждений для детей с различными нарушениями развития и совершенствования учебно-воспитательной работы в них; проанализированы современные подходы относительно нарушений развития и средств их психолого-педагогической коррекции в специальных учебных заведениях. Подчеркивается, что на современном этапе модернизация специального образования в Украине направлена на его демократизацию и качественные изменения.

Ключевые слова: обучение, воспитание, специальные образовательные учреждения, сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика, логопедия, дети с недостатками психофизического развития.

SUMMARY

Kravchenko I. Historical-pedagogical aspects of special education development in Ukraine.

The article presents historical-pedagogical analysis of special education formation and development, the attitude of society to abnormal children in the historical period is clarified, beginning with the slave system. The Middle Ages was marked by the stay of persons of the specified category in complete isolation, in Kievan Rus, the situation in this period differed from the Western European countries, where disabled children received help. In the Renaissance period the attitudes of society to abnormal children changed, the isolation from society was cancelled.

Until 1917 the situation with anomalous children in Ukraine was extremely unsatisfactory. After 1917, in Ukraine the idea of special public education and training of all abnormal children was implemented.

In the postwar years in Ukraine, a theoretical concept of deployment and allocation of the surdopedagogy, typhlopedagogy, oligophrenic pedagogy and speech therapy in the independent sciences was developed.

The particularly favorable years to create a differentiated network of special institutions for children with various disabilities and improving educational work were outlined; the approaches of modern scientists regarding the developmental disorders and their psychological correction at special education institutions were analyzed.

It is noted that at the modern stage modernization of education in Ukraine is aimed at democratizing and improving its quality. The objective is to build a flexible state system for early complex assistance to children with developmental disabilities. Creating a national system of early intervention, it is important to learn the advanced Western experience and take into account Ukrainian realities.

It is common knowledge that one can ensure the effectiveness of the developed by the scientists methods of correctional and educational work only in conditions of their

systematic and early use in the modern special school taking into account a differentiated approach depending on the structure of disadvantage.

It is stressed that the main characteristic of special schools of the XXI century should be remedial and preventive orientation of the pedagogical process, which involves adjustments and overcoming child's impairments – motor, speech, intellectual and behavioral.

Key words: *learning, education, special education institutions, surdopedagogy, typhlopedagogy, oligophrenic pedagogy, speech therapy, children with violations of psychophysical development.*